

*Stručni rad**N. Adžić, Božidarka Marković, B. Adžić¹***STOČARSTVO I STOČARSKA PROIZVODNJA CRNE GORE****UVOD**

Stočarstvo je najvažnija grana poljoprivrede Crne Gore u čijoj vrijednosti učestvuje između 60 i 70%. Od stočarskih grana, u širem smislu, zastupljene su: govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo, konjarstvo i svinjarstvo, te peradarstvo i pčelarstvo. Ostale grane samo sporadično.

Govedarstvo je vodeća grana stočarstva, pa potom ovčarstvo, živinarstvo, svinjarstvo i itd. Goveče i ovca se uzgajaju po čitavoj teritoriji republike, mada znatno više na sjeveru, u brdsko-planinskom regionu, blizu 70%. To važi i za konja, dok se koza, svinja i živina više gaje na jugu i u središnjem dijelu. Broj stoke i obim stočarske proizvodnje je oscilirao tokom proteklih perioda. Naročito se to odnosi na ratne periode i tokom značajnijih društvenih događanja, kada se radikalno smanjuje vrijednost i jednog i drugog pokazatelja. Raspad II Jugoslavije (SFRJ) i promjena društvenog sistema, ekonomske sankcije znatno su uticale na te vrijednosti. Kakve su osnovne karakteristike i stanje stočarstva i stočarske proizvodnje u Crnoj Gori danas, nakon svih tih zbivanja, prema zvaničnim statičkim podacima, biće predstavljeno u ovom radu.

¹ Dr Nikola Adžić, naučni savjetnik, Dr Božidarka Marković, naučni saradnik, Bojan Adžić, dipl.vet., istraživač saradnik, svi iz Biotehničkog insituta, Podgorica

Sistem uzgoja stoke

Sistem uzgoja preživara i konja je tradicionalno-ekstenzivan, zasnovan na kabastoj stočnoj hrani. Tokom vegetacione sezone stoka je na paši, a u ostalom dijelu godine u štali. Uzgoj koze je najekstenzivniji, jer je na paši i brstu tokom većeg dijela godine, odnosno kad god to klimatske prilike dozvoljavaju, posebno na jugu i u pojasu krša. Neki ovčari sa sjevera tokom zime sele stada na jug na ispašu iz ekonomskih razloga. U posljednje vrijeme govedarstvu se poklanja sve veća pažnja, posebno selekciji podmlatka i ishrani muznih krava, što je vezano sa organizovanim otkupom mlijeka od strane mljekara. Svinja i živina se gaje farmerski na industrijski način, izuzimajući manji dio koji se gaji na gazdinstvima za potrebe domaćinstva. Uzgoj pčela je najčešće uzgredno zanimanje poljoprivrednih gazdinstava.

Rasni sastav i raspoređenost stoke po teritoriji Crne Gore

Sve do 50-ih godina prošlog vijeka rasni sastav stoke skoro u potpunosti su činile autohtone niskoproduktivne rase, koje su dobro prilagođene nepovoljnim uslovima gajenja. U govedarstvu je to buša, u ovčarstvu pramenka, u kozarstvu balkanska domaća koza, u konjarstvu domaći brdski konj. Od tog vremena, postepeno se mijenjao rasni sastav stoke i to putem nabavke određenog broja grla produktivnijih rasa sa strane i ukrštanjem sa domaćim rasama i sojevima. U govedarstvu i putem vještačkog osjemenjavanja domaće populacije goveda sjemenom bikova produktivnijih rasa. To je uticalo da rasni sastav goveda Crne Gore danas čini:

- crnobijelo-hoštajfrizijsko goveče, 20-25%
- smeđe goveče, 30-35%
- simentalsko goveče, cca 5%
- sivo goveče, cca 5%
- produktivniji melezi, 20-25%
- niskoproduktivni melezi, 10-15%.

Crno-bijelo goveče se u Crnoj Gori drži prvenstveno radi mlijeka i to uglavnom u centralnom i primorskom regionu. Simentalsko goveče je smješteno prema granici Srbije. Smeđe goveče se raširilo skoro po čitavoj teritoriji Crne Gore, s tim što ga na jugu ima nešto manje. Sivo goveče je najveći uticaj imalo u širem durmitorskom području, gdje se i danas zadržalo. Melezi različite genetske strukture rašireni su po čitavoj teritoriji Crne Gore.

Ovčarstvo je 60-ih godina oplemenjivano francuskim merino rasama, a kasnije i njemačkom merinolandchaf ovcom u cilju povećanja proizvodnje

mesa i vune i kvaliteta vune. Dosta je urađeno i međusobnim parenjem ovaca različitih sojeva pramenke, npr. između jezeropivske i sjeničkopeštarske ovce. Jezeropivski soj pramenke pretežno se gaji u sjeverozapadnom, a sjenički soj u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore. Ljaba, zetska žuja i bardoka su grupisane na jugu i uz albansku granicu.

U kozarstvu je samo djelimično izmijenjena genetska struktura autohtone kože djelovanjem, ranije, sanske rase, a u novije vrijeme i alpine. Ti melezi se obično u malim stadima drže u blizini većih naselja, potrošačkih centara. Ostale koze se najčešće gaje u nešto većim stadima od 30 do 50, pa i više grla u primorskom regionu, pojasu krša i uz albansku granicu.

Populaciju konja, kako je već rečeno, čini domaći brdski konj, uz manji procenat konja u tipu arabera. Konj se danas zadržao uglavnom na sjeveru, gdje služi za prenos tereta i jahanje. Manji broj magaraca, pa i pojedinačna grla mule i mazge mogu se sresti na jugu Crne Gore.

Što se tiče svinjarstva i peradarstva, Crna Gora praktično nema svojih rasa i skoro se sav repromaterijal nabavlja sa strane. U svinjarstvu su zastupljeni landras, jokšir i pijetren, odnosno njihovi melezi, a u peradarstvu od nosilja najviše laki linijski hibridi Isa-brown i De Kalb, dok je brojlerski tov baziran na teškom hibridu Hybro, Hubbard, Preluks-bro i dr. U novije vrijeme razvija se i tov ćuraka, a odskoro sreće se i poneko grlo noja u južnom dijelu Republike.

U pčelarstvu je zastupljena kranjska rasa pčela, koja se gaji po čitavoj teritoriji Crne Gore, a duž primorja i italijanska pčela.

Brojno stanje stoke

Prema podacima iz tabele I, broj goveda, u posmatranom periodu, je bio relativno stabilan između 177693 u 1999. i 182680 u 2003. god., ali i manji od broja iz 1989. god. (189403). Treba, međutim, istaći da se raspored goveda po teritoriji Crne Gore u odnosu na ranije vrijeme, dosta promijenio i to tako što se u brdsko-planinskom regionu znatno smanjio, dok se povećao ili zadržao na približno istom nivou u južnom i centralnom regionu, i duž saobraćajnica, rijeka, dolina i oko većih naseljenih mjesta, potrošačkih centara. Broj ovaca se od 1989. do 2003. godine drastično smanjio (od 488209 na 240531, tab. 2), što je direktno vezano za iseljavanje i propadanje sela brdsko-planinskog regiona, gdje se, i inače, ovca uglavnom i drži. Iz istih razloga smanjen je i broj konja, za preko 53%, sa 20457 na 9568. Na smanjenje broja konja uticala je i činjenica što je konja u radu u najvećoj mjeri zamijenila mehanizacija. Opstao je još uglavnom u zabačenim planinskim predjelima gdje služi za prenos tereta, i manji broj grla u ostalim djelovima republike iz ljubavi i sportskih razloga. Broj koza ima blagi trend porasta i to u područjima gdje se najviše i drže.

Tab. 1. Broj goveda po kategorijama (stanje 15. januar)

God.	Ukupno	Podmladak (telad i junad)	Bikovi za priplod	Volovi	Krave i steone junice
Ukupno					
1989.	189403	39417	2156	17207	130623
1996.	179524	41063	1292	12602	124567
1999.	177693	40392	1215	11713	124373
2001.	179071	47052	2235	8724	121060
2002.	178064	47546	2084	8007	120427
2003.	182680	48791	2139	8216	123534
Preduzeća i zadruge					
1989.	2225	892	24	6	1303
1996.	985	339	88	3	555
1999.	881	328	5		548
2001.	848	406	5		437
2002.	664	257	4		403
2003.	635	263	5		367
Privatna gazdinstva					
1989.	187178	38525	2132	17201	129320
1996.	178539	40724	1204	12599	124012
1999.	176812	40064	1210	11713	123825
2000.	178904	40450	1714	9073	127667
2001.	178223	46646	2230	8724	120623
2002.	177400	47289	2080	8007	120024
2003.	182045	48528	2134	8216	123167

Cijeni se da ih danas ima oko 60000. Isti je slučaj i sa košnicama pčela, koji je od 1989. do 2003. godine porastao sa 26911 na 43936 (tab. 4). U tabeli je prikazan nagli skok broja košnica pčela u 2001. u odnosu na 2000. godinu. Cijenimo da je to samo prividno jer je broj košnica do 2001. godine, po zvaničnoj statistici, permanentno potcijenjen. Broj svinja i živine je nestabilan i podložan je nizu, najčešće kratkoročnih faktora, uključujući i povremene probleme nabavke repromaterijala i hrane sa strane. Valja naglasiti da je stvarni broj živine posljednjih nekoliko godina, vjerovatno veći za 30-40% od onog koje statistika vodi.

Stočarska proizvodnja i zadovoljenje sopstvenih potreba

Podaci o stočarskoj proizvodnji dati su u tabelama 5-9. U njima su prikazani zvanični statistički podaci. Po našem mišljenju, ona je u nekim slučajevima potcijenjena i to: proizvodnja mlijeka za oko 30%; prirast govedeg mesa za oko 20% i proizvodnja meda i jaja za oko 50%.

Uzimajući u obzir broj stanovnika i broj turista koji boravi tokom godine u Crnoj Gori, postojeće prerađivačke kapacitete i, u pomenutim tabelama, prikazanu sopstvenu proizvodnju, može se reći da Crna Gora skoro ni u jednoj vrsti te proizvodnje ne zadovoljava, po obimu, svoje potrebe. Iz toga se može izuzeti proizvodnja ovčjeg mesa i meda i donekle, uslovno, proizvodnja mlijeka i jaja. Proizvodnja mlijeka zbog toga što dijelom zavisi od uvoza koncentrovane stočne hrane i što se pretežan broj krava teli u proljeće, usljed čega je i kolebanje količina mlijeka tokom godine vrlo često. Proizvodnja jaja takođe zavisi od nabavke koka nosilja, a dijelom i hrane sa strane.

Sem proizvoda primarne proizvodnje, Crnoj Gori nedostaju određene količine kvalitetnih mesnih i mlječnih preradevina.

Tab. 2. Broj ovaca i koza (stanje 15. januar)

God.	O v c e				Koze ukupno*
	Ukupno	Jagnjad i šilježad	Ovce za priplod	Ovnovi i jalove ovce	
Ukupno					
1989.	488209	56975	405807	25427	50.000
1996.	447909	54424	364905	28580	50.000
1999.	332795	33958	283383	15454	55.000
2001.	293197	47966	230315	14916	55.000
2002.	243524	36144	194883	12497	60.000
2003.	240531	35767	192492	12272	60.000
Preduzeća i zadruge					
1989.	5956	1860	3921	175	
1996.	3435	701	2664	70	
1999.	2768	438	2268	62	
2001.	2850	469	2175	206	
2002.	2709	444	2106	159	
2003.	2366	460	1836	70	
Privatna gazdinstva					
1989.	482253	55115	401886	25252	50.000
1996.	444474	53723	362241	28510	50.000
1999.	330207	33520	281115	15392	55.000
2001.	290347	47497	228140	14710	55.000
2002.	240815	35700	192777	12338	60.000
2003.	238165	35307	190656	12202	60.000

*Procjena

Tab. 3. Broj svinja po kategorijama (stanje 15. januar)

God.	Ukupno	Prasad do 6 mjeseci	Nazimad preko 6 mjeseci	Krmače i supr. nazimice	Nerastovi za priplod	Svinje u tovu
Ukupno						
1989.	24991	21473	1820	1453	225	20
1996.	21824	18679	1358	1605	182	591
1999.	22642	19272	1650	1564	156	1272
2001.	19266	16762	948	1370	186	1694
2002.	20875	19140	325	1212	198	2091
2003.	21917	20054	291	1369	203	2527
Preduzeća i zadruge						
1989.	4835	4289	35	466	25	
1996.	1717	1287	46	367	17	
1999.	2290	1913	48	316	13	
2001.	3416	2877	60	455	24	
2002.	3647	3126	41	452	28	
2003.	4431	3801	3	597	30	
Privatna gazdinstva						
1989.	20156	17184	1785	987	200	
1996.	20107	17392	1312	1238	165	
1999.	20352	17359	1602	1248	143	
2001.	15850	13885	888	915	162	
2002.	17228	16014	284	760	170	
2003.	17486	16253	288	772	173	

Nosioci proizvodnje

Nosioci stočarske proizvodnje u Crnoj Gori danas su sitna individualna poljoprivredna gazdinstva i manji broj većih privatizovanih ili novonastalih farmi u živinarstvu, svinjarstvu, govedarstvu i ovčarstvu.

Resursi

U stočarske resurse Crne Gore spadaju: postojeći stočni fond i poljoprivredne površine, koje se koriste za proizvodnju stočne hrane, posebno livade i pašnjaci. Potom, poljoprivredno stanovništvo i poljoprivredna gazdinstva sa viševjekovnom tradicijom gajenja stoke, te brojna seoska naselja i katuništa sa djelimično izgrađenom infrastrukturom. Proizvodni i prerađivački stočarski kapaciteti: farme, klanice, mesare, sušare mesa, mljekare, sirare, pogoni za preradu vune i kože i sl. Crna Gora ima dosta razvijenu mrežu

veterinarskih stanica; Službu selekcije stoke, Naučnoistraživačku ustanovu, Ministarstvo poljoprivrede, Budžet za podsticanje razvoja poljoprivrede. Komplementarnost poljoprivredne, odnosno stočarske proizvodnje i turizma, kako primorskog, tako i seoskog, planinarskog, lovnog, ribolovnog i skituzma je, takođe, važan faktor - resurs za podsticaj razvoja stočarske proizvodnje. Specifični autohtoni visoko kvalitetni stočarski proizvodi poput skorupa, njeguškog i pljevaljskog sira, njeguške pršute, kastradine i meda, te jagnjadi i jaradi mogu biti značajan potencijalni stočarski resurs Crne Gore za izvoz.

Tab. 4. Broj konja, živine i košnica pčela (stanje 15. januar)

God.	K o n j i				Živina ukupno	Košnice ukupno
	Ukupno	Ždreba d i omad	Kobile i omice	Pastuvi i kastrati		
Ukupno						
1989.	20457	954	4879	14624	937718	26911
1996.	16327	746	3438	12143	781265	26810
1999.	14182	603	3071	10508	813358	25120
2001.	10703	374	2411	7918	790577	42175
2002.	9967	212	1925	7830	817445	41100
2003.	9568	203	1848	7517	837542	43936
Preduzeća i zadruge						
1989.	4			4	132526	
1996.				1	27785	
1999.					86548	
2001.					22065	
2002.					7127	
2003.	1			1	7939	
Privatna gazdinstva						
1989.	20453	954	4879	14620	805192	26911
1996.	16327	746	3438	12143	753480	26810
1999.	14182	603	3071	10508	726810	25120
2001.	10703	374	2411	7918	768512	42175
002.	9967	212	1925	7830	810318	41100
2003.	9567	203	1848	7516	829603	43936

Problematika

Problematika stočarstva dobrim dijelom proističe iz sopstvenih resursa. Naime, selo je u mnogim područjima Crne Gore, posebno u sjevernom regionu, u visokom stepenu devastacije. Broj poljoprivrednog stanovništava i broj nekih vrsta stoke su drastično smanjeni, posebno ovce i konji. Poljoprivredne površine su u procesu degradacije i nedovoljno se obrađuju. Genetski sastav

stoke i proizvodnja po jedinici kapaciteta još uvijek ne zadovoljavaju. Sistem gajenja stoke je dosta ekstezivan naročito u brdsko-planinskom regionu. Neuređen i nesiguran plasman nekih vrsta i kategorija stoke (starija jagnjad, starija goveda i ovce) i stočarskih proizvoda su čest i poseban problem, koji je naročito izražen od raspada SFRJ. Nedovoljno osavremljeni prerađivački kapaciteti (mljekare, klanice, sirare, sušare mesa i dr.) i nezadovoljavajuća struktura mlječnih i mesnih preradevina iz sopstvene proizvodnje su još uvijek prisutni. Nestandardizovana tehnologija i nepotpuna kontrola kvaliteta mlječnih i mesnih preradevina, koje se iznose na tržište, su takođe dio stočarske problematike Crne Gore. Akutni problemi su i: nedostatak kreditnih i podsticajnih sredstava države za razvoj stočarske proizvodnje, posebno onih za posticanje bržeg razvoja proizvodnje u brdsko-planinskom području; nedovoljna specijalizacija poljoprivredne proizvodnje; mala obuhvaćenost stoke mjerama selekcije i kontrole produktivnosti; zavisnost nekih grana stočarstva od uvoza repromaterijala i hraniva, kao što su svinjarstvo i živinarstvo; nesinhronizovanost proizvodnje i plasmana te proizvodnje sa turističkim potrebama; nedovoljna organizovanost proizvođača; neusklađena zakonska regulativa sa aktuelnim društvenim kretanjima i sl.

Ciljevi i pravci razvoja

Ciljevi razvoja stočarske proizvodnje u Crnoj Gori, u narednom periodu, treba da budu bolje i racionalnije iskorišćavanje sopstvenih resursa radi obezbjeđivanja hrane animalnog porijekla za zadovoljavanje sopstvenih potreba (stanovništva i turističke privrede), a gdje je to moguće i za izvoz. Potom, proizvodnja standardizovanih autohtonih visokovrijednih proizvoda sa zaštićenom markom po porijeklu, kao što su već pomenute vrste mlječnih i mesnih preradevina, med i drugi proizvodi pčela, te jagnjad i jarad, kao i proizvodnja organske visokovrijedne hrane, na bazi sopstvenih resursa.

Razvoj govedarske proizvodnje treba usmjeriti prvenstveno na proizvodnju mlijeka u južnom i centralnom regionu, forsirajući crno-bijelo mlječno i smeđe goveče, a na sjeveru, na kombinovanu proizvodnju mlijeko-meso, odnosno meso-mlijeko preko smeđe, sive, dijelom i simentalske rase i njihovih meleza i na tov junadi na paši, na sjeveru, i na štalsko-pašni tov u centralnom i južnom regionu. Govedarsku proizvodnju treba da prati i usmjerava, razvijena centralizovana selekcijska služba.

Ovčarstvo razvijati, bolje reći održavati na sadašnjem nivou. Za očekivati je da će se, zbog nedostatka radne snage u ovoj oblasti, umjesto trojne proizvodnje meso-mlijeko-vuna, postepeno prelaziti na dvojnu meso-vuna. Iz tog razloga ubaciti manji procenat "krvi" (do 25%) krupnije ovce, kao što je, npr. virmberg, u populaciju domaće pramenke i ići na tri jagnjenja u dvije

godine. Ovčarstvo i dalje razvijati prvenstveno u brdsko-planinskom području, gdje se pretežno i nalaze pašne površine.

Tab. 5. Proizvodnja mlijeka, t

Godina	Ukupno kravlje i ovčje	Kravlje	Ovčije	Kozje*
Ukupno				
1989.	150681	138418	12263	5300
1996.	152961	144018	8943	5300
1999.	194539	180923	13616	5900
2000.	196575	182849	13726	5900
2001.	194385	182757	11628	6500
2002.	197570	187087	10483	6500
Preduzeća i zadruge				
1989.	3462	3277	185	
1996.	1935	1823	185	
1999.	1589	1473	116	
2000.	1541	1432	109	
2001.	1272	1199	73	
2002.	867	772	95	
Privatna gazdinstva				
1989.	147219	135141	12078	5300
1996.	151026	142195	8831	5300
1999.	192950	179450	13500	5900
2000.	195034	181417	13617	5900
2001.	193113	181558	11555	6500
2002.	196703	186315	10388	6500

* Procjena, nije sabrano sa kravljim i ovčjim

Kozarstvo, za razliku od ovčarstva, razvijati u južnom i centralnom regionu i pojasu krša forsirajući smjer proizvodnje meso-mlijeko. Postojeću populaciju koza genetski oplemeniti prvenstveno alpina rasom do 25%.

Populaciju konja održavati na sadašnjem nivou, s tim što postojeći rasni sastav proširiti i na uzgoj ponija za turističko-zabavne svrhe.

Svinjarstvo razvijati u pravcu proizvodnje mesa do nivoa zadovoljenja sopstvenih potreba, stimulišući proizvodnju sopstvenog tovnog materijala preko većih farmi kao što je "farma svinja - Spuž". Ipak, presudno u svemu tome treba da budu ekonomski pokazatelji, budući da se hranivo za svinje nabavlja sa strane.

Peradarsku proizvodnju razvijati, slično svinjarskoj proizvodnji, do nivoa crnogorskih potreba u jajima, a brojlersku i tov ćuraka u zavisnosti od ekonomičnosti proizvodnje. Razviti i osnovno roditeljsko jato koka nosilja i

inkubatorsku proizvodnju repromaterijala za sve vrste peradarske proizvodnje. Ići i na pilot-programe za proizvodnju nojevog mesa i mesa kunića. Peradarsku proizvodnju razvijati prvenstveno u primorskom i centralnom regionu.

Tab. 6. Proizvodnja vune, jaja i meda

God.	V u n a		J a j a		M e d	
	Ukupno (t)	Po ovci (kg)	Ukupno (000 kom.)	Po kokoški (kom.)	Ukupno (t)	Po košnici (kg)
Ukupno						
1989.	727	1,5	91726	113	197	7,8
1996.	717	1,6	62367	80	200	7,5
1999.	524	1,6	59925	106	192	8,0
2000.	560	1,8	61824	111	360	8,5
2001.	446	1,8	61534	106	350	8,5
2002.	402	1,7	63403	107	374	8,5
Preduzeća i zadruge						
1989.	10	1,7	28083	212		
1996.	5	1,5	2966	107		
1999.	4	1,6	5015	206		
2000.	4	1,4	4122	229		
2001.	4	1,5	1452	208		
2002.	4	1,6	1891	253		
Privatna gazdinstva						
1989.	717	1,5	63643	79	197	7,3
1996.	712	1,6	59401	79	200	7,5
1999.	520	1,6	54910	102	192	8,0
2000.	556	1,8	57702	107	360	8,5
2001.	442	1,8	60082	105	350	8,5
2002.	398	1,7	61512	105	374	8,5

Rješavanje problematike i mjere unapređenja

Rješavanje problematike stočarske proizvodnje je usko vezano sa rješavanjem ukupne problematike sela i poljoprivredne proizvodnje, zbog čega se tim pitanjem nećemo detaljnije baviti, sem nekim najvažnijim opštim i specifično stočarskim. Najvažnija dva opšta pitanja su obnavljanje i uređenje devastiranih i ispražnjenih sela i šireg ruralnog područja, i povratak na selo poljoprivrednog stanovništva i njihovo uključivanje u proizvodnju, što se naročito odnosi na sjeverno brdsko-planinsko područje. To se može djelimično postići dugoročnom planskom, sveobuhvatnom, ekonomskom politikom Republike prema tim pitanjima. S tim u vezi, važno je riješiti infrastrukturne probleme (voda, struja, put, vodopoji za stoku u selu i u katunu) i socijalno (zdravstveno-penziono) i prosvjetno-kulturno pitanje sela. Gdje je to moguće i

opravdano, podsticati razvoj policentrične privrede na bazi poljoprivrede, turizma, male privrede, etno kulture i sl.

Jedno od najznačajnijih pitanja za razvoj stočarske proizvodnje je stočna hrana. Iz toga razloga je neophodno što bolje i racionalnije iskoristiti raspoložive poljoprivredne površine, u prvom redu već dosta zapuštene livade i pašnjake. Te površine kultivisati odgovarajućim tehnološkim postupcima, kao što su podsijavanje određenim sjemenom smješa trava, kalcifikacija, uništavanje štetočina i sl. Sejani travnjaci i njivske kulture treba da su stalno i što više prisutni u ishrani stoke. Smještaj stoke, oprema i mehanizacija su takođe važni za brži razvoj stočarske proizvodnje zbog čega i ova pitanja treba da budu predmet stalne pažnje Republike.

Tab. 7. Prirast goveda, t

God.	Ukupan prirast	Razlika potencijala	Zaklano	Razlika prodaje i kupovine
Ukupno				
1989.	12421			
1996.	12830			
1999.	12236	563	6093	5580
2000.	11984	-299	6339	5944
2001.	12633	428	6577	5628
2002.	13473	1821	6198	5454
Preduzeća i zadruge				
1989.	175			
1996.	98			
1999.	77	-36	13	100
2000.	69	8	10	51
2001.	63	-71	102	32
2002.	73	-9	65	17
Privatna gazdinstva				
1989.	12246			
1996.	12732			
1999.	12159	599	6080	5480
2000.	11915	-307	6329	5893
2001.	12570	499	6475	5596
2002.	13400	1830	6133	5437

Za uspješno rešavanje svih naprijed pomenutih pitanja neophodne su podsticajne mjere ekonomske politike Republike. Sredstva za obezbjeđenje tih mjera, izuzimajući kredite, dijelom se mogu obezbijediti budžetom za poljoprivredu. Međutim, bez fonda za revitalizaciju i razvoj sela, prvenstveno brdsko-planinskog područja, neće se mnogo postići, posebno na planu

demografije i infrastrukture, a time i ukupne poljoprivredne i stočarske proizvodnje, razvoja seoskog turizma, male privrede i sl.

Tab. 8. Prirast ovaca i koza, t

God.	O v c e				Kože* ukupan prirast
	Ukupan prirast	Razlika potencijala	Zaklano	Razlika prodaje i kupovine	
Ukupno					
1989.	11214				1200
1996.	10175				1200
1999.	7886	-1576	2744	6718	1350
2000.	7884	-46	1969	5961	1350
2001.	7298	-1808	2101	7005	1500
2002.	7428	-146	1684	5890	1500
Preduzeća i zadruge					
1989.	168				
1996.	57	-20	6	64	
1999.	67	-6	41	34	
2000.	69	4	1	65	
2001.	70	-22	7	66	
2002.	51				
Privatna gazdinstva					
1989.	11046				1200
1996.	10118				1200
1999.	7819	-1586	2730	6675	1350
2000.	7815	-40	1928	5927	1350
2001.	7228	-1812	2100	6940	1500
2002.	7377	-124	1677	5824	1500

*Procjena

Nužno je riješiti pitanje očuvanja banke gena autohtonih vrsta i sojeva stoke, kao što su u govedarstvu buša, u ovčarstvu zetska žuja, potom, domaća kokoš, ukoliko je još ima i domaći brdski konj u čistoj krvi.

Neophodno je Selekcijску službu u stočarstvu još više razviti i proširiti joj rad sa govedarstva i na ostale vrste stoke: ovce, koze svinje, konje. Sadržaj rada te službe treba uskladiti sa sadržajem i metodama rada zemalja Evropske unije, što znači da matična evidencija, kontrola produktivnosti i reprodukcija stoke treba da su programirane i što obuhvatnije. Slično uraditi i sa Veterinarskom službom.

Promet priplodne stoke i repromaterijala, kao i stoke za klanje i klanje stoke, treba jasno regulisati Zakonom o stočarstvu i pratećim propisima i uskladiti ih sa propisima Evropske unije.

Tab. 9. Prirast svinja i živine

God.	Svinje, t				Živina Ukupno, t
	Ukupan prirast	Razlika potencijala	Zaklano	Razlika prodaje i kupovine	
Ukupno					
1989.	4741				2117
1996.	4895				1917
1999.	4767	-14	6380	-1599	1679
2000.	4415	-129	6145	-1601	1841
2001.	4523	80	6069	-1626	1979
2002.	4765	57	6239	-1531	1992
Preduzeća i zadruge					
1989.	512				-39
1996.	101				-11
1999.	339	43	6	290	-29
2000.	367	19	1	347	6
2001.	395	14	7	374	-1
2002.	537	47	10	481	-1
Privatna gazdinstva					
1989.	4229				2156
1996.	4794				1928
1999.	4428	-57	6374	-1889	1708
2000.	4048	-148	6144	-1948	1835
2001.	4128	66	6062	-2000	1980
2002.	4228	10	6229	-2011	1993

LITERATURA

- Dr Nikola Adžić i dr. (1996): Program razvoja stočarstva u Crnoj Gori do 2005. god. (govedarstvo, ovčarstvo i kozarstvo). Univerzitet Crne Gore, Poljoprivredni institut - Zavod za stočarstvo, Podgorica
- Dr Nikola Adžić (1994): Stanje, razvoj i mjere unapređivanja stočarstva u brdsko-planinskom području Crne Gore. Poljoprivreda i šumarstvo, 1-4, Podgorica.
- Dr Nikola Adžić i dr (1997): Autohtone rase stoke u Crnoj Gori i njihov značaj. Poljoprivreda i šumarstvo 4, Podgorica.
- Mr Branislava Božović, i dr (2004): Uravnoteženje bilansa proizvodnje i potrošnje hrane u Crnoj Gori. Ekonomski i socijalni savjet Republike Crne Gore, Podgorica.

Dr. Mihajlo Ljumović i dr. (1996): Program odgajivačko-seleksijskog rada i organizacija seleksijske službe u govedarstvu Crne Gore, Univerzitet Crne Gore, Poljoprivredni institut, Zavod za stočarstvo, Podgorica.